

BŰNÖS VÉGZETSZERŰSÉGGEL űli meg a magyar nép lelkét a visszavonás szelleme. Már külön kifejezést is találtunk megjelölésére. „Turáni átok“-nak nevezzük. S míg egyrészt a legnagyobb béke-nyugalommal vesszük tudomásul e veszedelem végzettségét, amennyiben hiába is igyekszünk szabadulni tőle, úgy sem sikerül, hiszen ezért átok: addig tele vagyunk siránkozással, hogy mint oldott kéve széthull nemzetünk, éppen ennek az átoknak a súlya alatt. Mintegy benuktan állunk ezzel a veszedelemmel szemben. A legkülönbözőbb címek elég okot szolgáltatnak arra, hogy a magyar a magyar ellen támadjon.

Ilyen ok az egyenetlenkedésre a valláskülönbség is. Az ebből származó békétlenségnek is van már neve: „felekezeti békétlenség“. Így könyveljük el egymás után a legkülönbözőbb torzsalkodásokat. Fáradt, a változhatatlanba beletörődött lélekkel. Igaz, vannak kísérletek arra, hogy ezeket a szét-húzásokat megszüntessük. Ezek a kísérletek mintegy reflex-szerű megnyilatkozások, hisz mindenki szabadulni akar az átok súlyától. Ilyen ösztön-szerű megnyilatkozás akar lenni ez az írás is: utat keres, melyen megszabadulhatunk ebből a — valljuk be — magunk állította kelepceből. Ha csak egy egerút is ez, mégis a szabadulás útja, s akkor ezt az utat kell felhasználnunk arra, hogy megmeneküljünk bajunktól.

Legelső sorban is jegyezzük meg, hogy a felekezeti békétlenség fogalma széles e világon mindenütt a katolikus és a protestáns egyházak között fenn-álló ellenségeskedést fedi. Nem az elméleti különbségeket, a tanok differenciáját, hanem azt a — mondhatnám — praktikus, a mindennapi életben megnyilvánuló ellenségeskedést. (Érdekesen lehetne felvetni a kérdést, hogy miért épp a protestáns és a katolikus egyházak között ilyen a viszony? Hogy miért békülékenyebbek pl. a protestánsok a szakadár keletiekkel, kikkel szemben nem sokkal kisebb tanbeli különbségük van, mint a római egyházzal szemben?)

Aki a felekezeti békétlenség kérdéséhez érdemlegesen akar hozzá-szólni, annak legelső sorban is azokat az okokat kell megvizsgálnia, amelyeknek eredőjeként ez a békétlenség létrejött. Az okok vizsgálatánál azonban számba kell venni azt a tényt, hogy a helyzet egészen más Angliában, Német-országban és más Magyarországon, s mindenütt, ahol ez a vallási kettősség fellelhető. Ez a tény arra utal bennünket, hogy az okokat helyenként másban és másban keressük. Mindazonáltal vannak olyan okok, amelyek mindenütt közösek, mert a dolgok természetéből folynak. Vizsgálódásaink során tehát két ok-sort találunk: az egyik az általános, minden országban fellelhető okok összege, a másik helyi jelentőségű okokból adódik.

A dolgok természetéből következő okok közül legelőször is a katoli-cizmus és protestantizmus hittanrendszerének különbözőségét említeném. A két rendszer ellentétes lelki alkatot épít ki követőiben. A katolicizmus-ban ugyanis jobban „háttérbe szorul az ember, mint „én“, minden személyi, minden egyéniség, mint olyan. A személy helyébe a krisztus-test jézusi megváltó ereje lép. Annak *kifejezője* az egyházi hivatal“. (K. Adam: A katolicizmus lényege.) Ezzel szemben „a protestantizmus-ban benne rejlik bizonyos individualizmus, vagy helyesebben, — hogy a félreértést kizárjuk — mondjuk inkább: perszonalizmus, amely onnan ered, hogy a protestantizmus biztosítani igyekszik az egyes személyiség ama jogát, hogy a saját lábán járulhasson az Isten elé, és a saját hitének szemével szemlélhesse Isten nagyságos dolgait, és saját személyes hitével vegye át Istennek személy szerint hozzá intézett üzenetét“. (Tavaszy: Erőt. dogmatika.)

¹ A kérdéstről L a Magyar Szemle korábbi folyamaiban: 1937 febr., 105. 1.: Bangha Béla, 1937 máj., 5. 1.: Victor János, „Keresztény unió?“ és 1937 dec., 297. 1.: Bangha Béla: „Még egyszer a keresztény unió.. c. cikketet.

Vagyis: míg a katolicizmus teljesen tekintélyt alapon áll, addig a protestantizmus szabad folyást enged a személyiségnek mindabban, ami Istenhez való viszonyát illeti.

A protestantizmusnak ez a beállítottsága kedvezett erősen a szabad kutatás és a szabadgondolkodás kialakulásának és térhódításának.

Mind a két, hogy úgy mondjam, lelkiségnek vannak előnyei és vannak hátrányai. Annyi azonban kétségtelen, hogy a protestantizmus híveit sokkal több keménységgel ruházza fel. Hisz míg a katolikus egyén minden vallási megnyilvánulásában másra szorul, addig a protestáns személy teljesen maga intézi maga sorsát. Ezért van az is pl., hogy olykor egy tizennégy éves protestáns ifjúnak már önálló véleménye van, határozottan ítélik sok mindenről, míg katolikus társa többnyire még sokkal később is más véleményére, egyháza ítéletére támaszkodik. Következésképp a protestantizmus sokkal aktívabb, tette később személyeket nevel ki, mint a katolicizmus.

Ezt a két ellentétes behatás ellentétes lelkületet nevelt ki mindenütt, valahol csak a két vallás kiterjesztette nevelő erejét. De ez a két ellentétes lelkület egyszersmind alkalmas volt arra, hogy a rájuk ható erők behatására egymástól teljesen elszakadjon. Ezek a ható erők még mindig úgy foghatók fel, mint az ellentétek általános, mindenütt közös okozói. Mintegy természetes okok.

S ezek az erők: évszázados, kölcsönös keserőségek. Mert itt is, ott is akadtak gályarabok és kassai vértanúk, mindenütt dúltak vallásháborúk, mindenütt voltak felégetett falvak, nyomorba döntött népek. S mindez az emberi gyarlóságon átszűrt krisztusi szeretet nevében! Ehhez járult még az is, hogy a szenvedésben az együtt szenvedők lélekben csak jobban egygyé kovácsolódnak, s az ellenféllel szemben egy nagy tömböt alkotnak (1. kisebbségi helyzetek 1). Így az egy hiten lévők az ellenfél elleni gyűlölet-től fűtve egymáshoz jobban ragaszkodtak ugyan, de viszont áthidalhatatlan úr támadt a két ellentábor között.

Ezek az okok is elegendők lennének már arra, hogy a felekezeti békétlenségnek magyarázatát adják. De ezekhez még járulnak egyéb, egyes országok és népek szerint különböző okok, melyek helyenként különböző mértékben mélyítették még az úrt. Ezek közül minket természetesen most csak a magyar vonatkozások érdekelnek.

Magyarországon egy „történelmi tragikumnak“ nevezhető ténybe gyökerező „történelmi véletlenek“ mélyítették ezt az úrt. A történelmi tragikum az volt, hogy hazánkban a katolicizmust egy idegen uralkodóház képviselte és védelmezte. Hogy hogyan képviselte, azt nem itt kell megítélnünk. De hogy a védelem sokszor gyatra volt, azt meg kell állapítanunk (pl. Miksa alatt). Ez a képviselőlet és védelem nagy általánosságban és összességben, bár helyenként igen szép és derekas volt, mégis többet ártott a katolicizmusnak, mint használt. Ráadásul még ez az uralkodóház magaviseleté a magyarsággal szemben sokszor kifogásolható, nem egyszer felháborító volt, sőt nem egyszer követelt a magyarság részéről önvédelmet. A protestantizmus, mely mind magyarságában, mind vallási életében támadva volt, vallása védelmét összekapcsolta nemzete védelmével. Ezzel szemben a katolicizmus két malomkő között Őrlődött: nem szövetkezhetett a protestantizmussal, mellyel vallási ellentétben volt, viszont az uralkodóház oldalán vallási védelme mellett nemzeti mivolta volt állandó veszélyben. S itt a történelmi tragikum: a katolicizmus épp névleges védelmezői balkezes nemzeti politikája miatt idegennek, mintegy ellenségesnek, az idegen hatalom bérencének tűnt fel, s a katolicizmust, a katolikusokat azonosították ezzel az idegen hatalommal. Viszont a protestantizmus, jelesül a kálvinizmus, igyekezett minél előbb biztosítani magának a magyar vallás megtisztelő címét, a magyar sors részesének, a nemzet védelmezőjének szerepét játszotta.

Ebből azután következett az, hogy az uralkodóházat alkotmányosértései miatt ért támadások valamiképp mindég érték a katolicizmust, viszont nem érthette a protestantizmust vallási sérelem, mely egyszersmind a magyarság sérelmének ne tetszett volna. Ennek a kettős azonosításnak késői maradványa az a teljesen illogikus kérdés: katolikus vagy-e előbb, vagy magyar? Meggyőződése, hogy eddig nem sok ember, sem az, aki feltette a kérdést, sem az, aki tekervényesen kísérleteket tett erre felelni, gondolkodott ennek a kérdésnek logikai abszurdításán. (Hasonlatkép: becsületes vagy-e, vagy munkás? Felelet: becsületes munkás vagyok!)

Egy állítmány és egy alany nem hozható logikailag ellentétbe. Kérdezhetem tehát: magyar vagy-e vagy német, és azt is, hogy katolikus vagy-e vagy mohamedán, de azt nem, hogy katolikus vagy-e vagy magyar? Magyar mivoltom adja alanyi személyiségemet. Katolikus mivoltom adja azokat az erkölcsi eszméket, melyek segítségével, melyeknek irányában betöltöm személyi kötelezettségemet. Ezt betölthetem a pogány természetvallás erkölcsi eszméivel, vagy a protestantizmus, vagy a katolicizmus állította erkölcsi törvények betartásával. Vagyis ez a kérdés, melyet nem szűnnek meg rendületlenül feltenni, voltaképpen ennek a lelki széthúzásnak az eredménye és első megnyilatkozása.

A fennebb említett történelmi tragikum árnyában jutnak igazi jelentőséghez a történelmi véletlenek: történelmi személyek szerencsétlen találkozása, félkegyelmű uralkodók trónra jutása, idegen szoldosvezérek erőszakoskodása, vezetők oktalan szigorúsága és nem kevésbé érthetetlen engedékenysége, békekötések alkalmával a bosszantó együgyűség stb., stb. Ezek minden különös tendencia nélkül, a véletlenek találkozásából csupán a két tábornok mindjobban idegenítették egymástól. Holott egy kis körültekintéssel mindezek elkerülhetők lettek volna.

Mindezek a speciális okok szülték a két vallásrendszer haránt ellentétes történelmi öntudatát, mint az elválasztó úr mélypontját. A protestantizmusban a négyszáz év nemcsak történelmi öntudatot, hanem speciálisan magyar történelmi öntudatot termelt ki. Vele szemben áll a katolicizmus ezeréves történelmi öntudata, mely természetszerűleg nem lehet olyan kifejezetten faji és nemzeti, mint a protestantizmusé, annak ellenére, hogy már a protestantizmus bölcsőjénél idősebb volt, mint ma a protestantizmus, és mérföldet jelző hatalmas alakjai népesítették be már akkor is a magyar történelmet.

Voltaképpen itt gyökereznek a legmélyebb okok. De a teljesség kedvéért még felsorolunk egynéhány apróbb jelenséget. Így egyes hangadókat, akik a béke hőseinek játsszák ki magukat, látszat szerint önfeláldozóan harcolnak a békéért s igazságért, valójában azonban béke- és igazságfeláldozóan önmagukért küzdenek. Azután hősködő végvári vitézeket, kik a saját kis portájukon minden lehető elkövetnék, hogy egymás orra alá borsot törjenek, de minél többet. Nem gondolnak arra, hogy éretlen portyázásaik ég-földön eenkinek sem használnak, legkevésbé Isten dicsőségének. Továbbá diletáns békítőket, akik a dolgokhoz nem értve, csak úgy a hatodik érzék szerint megítélve a dolgokat szólnak hozzá a kérdéshez és még jobban elmérgesítik a helyzetet. Ide tartoznak azok, akik pl. „formamentes kereszténységet.. hangoztatnak, mert — szerintük a bajok egyetlen oka, hogy a kereszténységet formákba szorítottuk, s az egész probléma nem más, mint a formák harca egymás ellen. Ezzel üres deizmussá süllyeszti a vallást, mit az atheizmustól csak egy lépés választ el.

Ezek az okok, csak úgy, mint a már történelmi tényékké váltak, mind mélyebbre ásták az árkot, mind magasabbra emelték a vízvonalat hegyet, s egymástól jó messzire terelték a két vallás követőit.

Az okok vizsgálata után kíséreljük meg a problémát megfogalmazni és jól körülhatárolni.

Mindenekelőtt világos, hogy a kérdés nem nemzeti kérdés. Hisz már eddig is rámutattunk arra, hogy ez a látszat milyen természetű történelmi tény fejleménye, s hogy vaskos félreértésen alapszik.

Elsősorban nem is dogmatikus, világnézeti kérdés. Hisz az ellentétes véleménykülönbségből még nem következik egy cseppet sem az ellenséges hangulat is. A katolicizmus is, a protestantizmus is más irányban dogmatikai és világnézeti ellentétben áll bizonyos rendszerekkel, s ezzel az ellentéttel még nincs egybekapcsolva az ellenségeskedés is.

Nem is a politika kérdése. Ma már ezen rég túl vagyunk. A liberalizmus sok rossz hatása mellett azt az egyet valamiképpen jónak is elkönnyelhetjük, hogy a politikai számításokból kimaradt a valláskülönbség. Igaz, hogy ezzel együtt járt a politikából a világnézet és az erkölcs kilúgozása, s így nagy árat fizettünk érte.

A probléma elméleti megfogalmazását egyik nagytekintélyű protestáns főpásztor egy magánlevelében így adta meg: „Négyszáz év történelme, történelmi öntudata, melyre érdekek és egzisztenciák egész sora épült fel“. Vagy gyakorlatilag, talán bosszantó egyszerűséggel így fogalmaznám meg a kérdést: keresztény vagy-e avagy keresztényen? S ha Madách Ádámja a Tragédiában jogosan szólítja fel az eretnekeket:

„Adjátok fel, barátim, azt az i-t,
Szebb áldozat lesz életmegvetétek
A szent sírért vívott hős csatában“:

sokkal inkább illenék szájába a felszólítás: Uraim, legalább annyira édesedjükh össze, hogy egy közös névben meg tudjunk állapodni! S a felelet sokkal jogtalanabbul, mint akkor, ma is így hangzana:

„Sátán, ne kísérts, mink igaz hitünkért
Ott vérzünk, hol Isten rendelé.“

Ádám méltatlankodása inkább helytálló és indokoltabb lenne, mint akkor volt:

„Hát egy i miatt is
Mehetni ily elszántan halálba? —
Mi akkor a magasztos, nagyszerű?“

Sokszor vagyunk úgy, hogy a jelen helyzetet a múlt hasonló eseményeiből vagyunk kénytelenek példázni, mert a kor nem bírja el saját hibája szellőztetését, de szívesen hallja elődei bűneit.

Igazágtalanok lennének azonban, ha nem ismernők el azt, hogy eddig is történtek derék kísérletek arra, hogy a mind mélyebbre ásott úrt kitöltsék, hogy „a halmok lehordassanak, s a mélységek feltöltesse-nek“ Ezek a kísérletek azonban, mint a helyzet bizonyítja, eredményre nem vezettek. Nem akarom szám szerint sorra venni ezeket a kísérleteket, csupán a típusait ismertetni s rámutatni sikertelenségének okaira.

Egy állandó elgondolás a felekezeti béke megoldása számára: a protestantizmus vonja le a következtetéseket s lássa be, hogy bár volt a protestantizmusnak történelmi hivatása, ez már lejárt. Tehát térjen vissza az atyai házba. Így a katolikusok. A protestánsok: várják, hogy a katolicizmus mikor jut el az igazi evangéliumi alapokhoz. Vagyis kölcsönösen várunk egymásra.

Ez a megoldás biztosan alapos megoldás. De nem békét eredményez, hanem magában hordozza egy élet-halál harc ígérését. Mert hogy egyik fél sem hajlandó feláldozni önmagát, az biztos. Vagyis: egy békének nem lehet alapja az a törekvés, hogy az ellenfelet kivégezzük.

Sokkal általánosabb, szinte egyedül álló törekvés az, mely az egyezkedést hangoztatja. Alapfelfogása ennek az elgondolásnak az, hogy egy nagy konferencián, „egyetemes zsinaton“ tárgyaljuk le azokat a tételeket, melyek

eddig a nehézségeket okozták. Legyen engedékenyebb a katolikus egyház is és a protestantizmus is engedjen merevségéből. Próbáljunk közös nevezőre jutni tanok dolgában az 50%-os megegyezés alapján. Természetesen ez a kezdeményezés sem vezethetett eredményre, mert lényegében az első kísérletet foglalja magában. A katolicizmus bármely tanának feladása a katolicizmus lényegébe vág, azaz halálát okozza. Viszont a protestantizmus ha enged, akkor lényegébe vágó tanokban kellene engednie, ami megint nem lehetséges a protestantizmus halála nélkül. Azután megfontolandó még az is, hogy az ilyen osztozkodási ajánlat hamar ad okot salamoni ítéletre: féltő, hogy nem sajátja annak az igazság, aki könnyen ajánlja osztásra!

Igen meglepő ötlet volt a béke érdekében az, amely egészen érdekesen a protestantizmus és a katolicizmus hitbeli ellentéteit merőben hangsúlybeli eltérésnek minősítette. Azaz — példában bemutatva: a protestantizmus hangsúlyozza a hitből való megigazulást, de a jó cselekedeteket sem veti el teljesen, hiszen követőit ilyenekre buzdítja. A katolicizmus az érdemeknek juttatja a főszerepet, de természetesen nem hanyagolja el a hit üdvhatékony-ságát. Erre a próbálkozásra azt hiszem mind a két fél egyöntetűen feleli: a katolicizmus és a protestantizmus elvi, hittani különbségei nem merőben hangsúlybeli eltérések.

Ezek a próbálkozások, s inkább hiábavalóságuk, sikertelenségük napnál világosabban mutatják, hogy helytelen úton jártak, akik itt kerestek megoldást. Szerény véleményem szerint dogmatikus úton megoldást találni nem lehet. De nemcsak ezért lehetetlen, hanem más ok alapján is, amely a gondolatsorban később kerül szóba.

Röviden összefoglalva a sikertelenségeket és okaikat, ismét csak példában szólva így összegezhethetjük az eddigieket: a katolicizmus nem volt hajlandó lemondani arról az örömről, melyet az atya érez a tékozló fiú megtörtén: viszont a protestantizmus meg nem volt hajlandó elismerni, hogy tékozló fiú lenne, sőt!

Ezek után világosan állhat mindenki előtt a tény: ha a kérdést meg akarjuk oldani, akkor új utat kell választanunk. A helyzet kényszerít erre, meg az okos embernek az a szokása, hogy kétszer nem megy egy helyen a fiúnak, hanem kitapogatja, hogy hol is lehetne megkerülni azt és szépszerével által jutni.

Ilyen átjutási eshetőségnek, résnek tetszik előttem a nagy magyar lelki egység gondolata. Röviden ezt igyekszem a következőkben ismertetni.

A vallások lényegéből folyó lélektani ellentétek és a történelmi ráhatások léleekben osztották meg a magyar népet. Léleekben: együttérzésében, egy célra-törekvésében az együttműködésben. Hangulati ellentétet teremtett ez a történelmi fejlődési sorozat. S érdekes megfigyelni, hogy ez a hangulati, lelki széthúzás tömegpszichológiai jelenség. Egyik ember a másikkal, ha kettesben vannak, nagyszerűen megérti egymást. Mihelyt azonban egyik is, másik is a saját fajtája közt van, akkor a legnagyobb szenvedéllyel tudnak egymás ellen harcolni.

A jó Isten erőt adott hozzá, hogy kerékpáron bebarangoljam az országot. Ilyenkor sohasem mulasztottam el, hogy egyszer-kétszer protestáns lelkésznél ne üssem fel a sátorfámat. Mondhatom, hogy mindenünnen a legjobb emlékekkel jöttem el. Egy helyen egy fiatal evangélikus papot találtam, aki épp akkoriban vette át a parókiát. Házasodni készült s ezért a lakása a bútorokat várta üresen. Szalmazsákon aludtunk a földön, s egy sürgősen összeállított legényvacsora örömeit élveztük, de nagyon jól éreztük magunkat. Se a társam, se én nem éreztük, hogy az evangélikus pap két katolikus pappal szemben idegen magatartást tanúsított volna. Ellenkezőleg, a három fiatal ember egy nagyszerű, vidám estét töltött együtt a kert gyümölcsfái alatt, a legényvacsorán és a három szalmazsákon. Ez csak egy kikapott eset a számtalan

közül. Most, hogy a katonaság 8 hétre összecsuksa egy laktanyába a katolikus és a protestáns papokat, nem egyszer hallani ilyen megnyilatkozásokat: nem is gondoltuk volna, hogy ilyen kedvesek vagytok, igen megszerettünk titeket. S ha igaz az, hogy vannak helyek, ahol úgy tudják, hogy a jezsuitáknak ló-lábuk van (én legalább is hallottam ilyen helyekről), akkor százszor igazabb az, hogy vannak helyek, ahol jezsuita és protestáns teológusok és papok barátságos focimérkőzéseken egy csapatban rúgják a „bórt“ és drukkolnak egymásnak, s kölcsönösen „hazaiból“ megvendégelik egymást. Talán mosolyogni való egyszerűségek ezek, s lemosolyogni való az, aki ilyesmire épít nagy dolgokat. Én úgy érzem, hogy ezek a kedvességek a kelő nap előre vetett sugarai...

Most ott tartunk még, hogy kölcsönösen idegesek leszünk akkor, ha egymásról hallunk, pláne, ha egymás hangját halljuk. S ez az az ok, amelyre főnnebb utaltam, ami miatt nem képzelhető el egy zöld asztal melletti meg egyezés. Tárgyaláshoz az kell, hogy nyugodtan meg tudjuk egymást hallgatni. Ma ez még nincs seholl!

Lelki egység: úgy érzem, hogy ez a fogalom alapfogalom, és épp ezért nem fejezhető ki még alacsonyabb fogalmakkal. Negatívumokkal, környező fogalmakkal igyekszem kifejezésre juttatni azt, hogy mit értek rajta.

Hangulati közeledést, ami testvérek között megvan; testvéri egyetértést és együttműködést közös célok elérésében. Előítéletek kizárását, egymás hibáinak jóindulatú kezelését. Hogy ne gáncsoljuk egymást, hanem ha vallási meggyőződésünk nem engedi is meg a közreműködést egy és más dolgokban, annyi önuralommal kell mindannyiunknak rendelkezni, hogy nem rohanunk ki egymás ellen és éretlen, meg nem gondolt kifejezésekkel nem rontjuk a helyzetet.

Egyszóval: a szeretet uralmát kell meghonosítanunk egymás között. Érzem, hogy ezzel a kifejezéssel egy közhelyé taposott mondáshoz jutottam el, melyre talán sokan legyintenek pilátusi cinizmussal: mi a szeretet? Számítottam erre a kérdésre. Jogosult ez a kérdés, mert eddig minden háborúskodás a szeretet nevében történt. Mi tehát a szeretet? Talán furcsán hangzik, de úgy érzem, hogy igaz: istenien főséges, az örök élet horizontjaihoz méretezett jog. Nem emberi jog, mely azt tartja, hogy „sum cuique“, hanem isteni jog, mely Krisztus királyságának a földön való megjelenésével lépett hatályba, s mely így szól: amit magadnak kívánsz, azt cselekedd másnak. Emberi szempontból nem fogható fel jognak, sőt épp az ellenkezőnek tetszik. De valójában jog. Csak épp, hogy úgy jog, amint ország Krisztus országa: nem e világból való, de épp azért való ennek a világnak, mint a fény a sötétségnek. Igazuk volt a régi rómaiaknak: *sum-mum ius, summa iniuria*. S ebből nincs kiút. Mert áll az az etikai törvény, mint minden jogi élet alapja: az egyik személyben egy jognak megfelel a másik személyben egy kötelezettség. Így fonódnak egybe a magyar életek és minden élet ezen a földön: egymást metszik, mint a berlini olimpia jelvényének körei. A jogoké a földi jogok tehát voltaképpen állandóan keresztezéseket okoznak, melyben az győz, aki a másikon a maga jogát inkább be tudja hatni, Ezzel szemben áll az isteni jog, mely épp azt kívánja tőlünk, hogy a magunkét adjuk oda másnak. Azt tegyük meg másnak, amit mi magunknak talán csak kívánni tudunk. Ez a béke útja, a béke joga.

Természetesen nagyon helytelenül fogná fel valaki a szeretet törvényének lényegét, ha úgy gondolkoznék, hogy ennek értelmében jogom van más-tól megkövetelni azt, hogy mondjon le a magáéről. A szeretet törvénye ugyanis nem azt mondja ki, hogy ami a másé, azt kívánd meg, hanem azt, hogy amit szereméi, hogy a tiéd legyen, azt igyekezz megszerezni másnak. A szeretet törvényének szellemében nem követelhetjük a másét, a más jogos tulajdonát, de lemondhatunk a magunkéről. Azaz a szeretet törvénye nem

jogosít fel jogtalanságok elkövetésére, melyben egyik félé folyton csak a béke, míg a másiknak soha nem jut más, csak a túrés. A szeretet és a jog így függnék össze: az etikai rend alapján mindenki kötelezve van e világ jogainak, jogrendjének elismerésére és pontos megtartására. Valamivel e fölött vannak az etikának erkölcsi követelményei, melyek azt követelik tőlünk, hogy ezeket a jogokat lelkiismeretünk szerint tartsuk tiszteletben és szerezzünk nekik érvényt. E felett áll azután toronymagasságban a szeretet. Aki tehát nem képes megtartani a szeretet törvényét, az még mindig köteles betartani a jogrend követelményeit az erkölcsi elvek alapján. És fordítva: aki azt mondja magáról, hogy ő a szeretet alapján áll, az voltaképpen azt is vallja, hogy a jogrendet „a fortiori“ megtartja és jogsértéseket nem követ el felebarátja ellen. Kölcsönösen lemondhat mindegyik fél a saját jogairól. És le is kell mondania akkor, mikor az ezekhez való görcsös ragaszkodás már a jogtalanság mezsgyéjére vezet. De senki sem mondhat le a más jogáról azon címen, hogy úgylis a szeretet alapján állunk.

A lelki egységet tehát így fogalmaznám meg: a szeretet alapján álló egyetértés, jóindulatú együttműködés, melyben mindenki tiszteletben tartja a másik jogát és megbecsüli, védi azt, sőt — épp a szeretet törvénye értelmében — tőle telhetőleg elő is mozdítja.

Tévedés ne essék! Nem hirdetem azt, hogy süllyedjünk vallási közömbösségbe. Ez célra nem vezetne. Igaza van a fönnebb már idézett levélnek: „Minél hívebbek maradunk önmagunkhoz, annál közelebb jutunk egymáshoz.“ A hitközömbös ember jellemében gyenge ember. Azzal egy egységes lelkiség kiépítésében mire sem lehet haladni. Mert ha nem volt szent számára vallása, melyben Istenére talált, vagy nem keresi az igazságot a tőle Istentől méltán megkívánható szorgalommal, az embertársaival szemben vállalt kötelezettségnek hasonló könnyelműséggel tesz majd eleget. A szereteten alapuló lelki közösséget csak olyan emberekkel lehet megalapozni, akik a maguk meggyőződésében erősek, vagy ha kételkednek, akkor nem restek becsületes lélekkel utána járni az igazságnak.

Hátra van még egy tisztázandó kérdés: miért nem nevezzük ezt a szeretet-egységet keresztény egységnek, s miért nevezzük magyar lelki egységnek?

Keresztény lelki egységnek nem nevezhetjük, mert „nómén est omen“. Ez a lelki egység így megfogalmazva veszedelmesen hasonlítana hitközömbös emberek „formamentes kereszténység“ c. elgondolásához. Mi igenis ragaszkodunk az ú. n. „formákhoz“, az egyházak által előírt keretekhez, az egyházak által megfogalmazott szimbólumokhoz, hitvallásokhoz. Mindannyiunknak kell a magunk hite és meggyőződése. És a legelső jogtalanság az lenne, ha az egyik fél azt kívánná a másiktól, hogy legyen közömbös (!) saját hitvallásához. A mi életünk szervesen össze van kötve a vallás tanaival. S ha nem ragaszkodunk egyikhez, úgy föltétlenül ragaszkodunk egy másikhoz. A vallás, a hitvallás életünk formája, mely szerint igazodik minden életmegnyilvánulásunk. Sínpár ez, amin fut életünk kocsija. És föltétlenül fut valamelyiken. Minden embernek van hitvallása: csakhogy az egyik az Istenben hisz, a másik a pénzben, a harmadik a vérben ... Vagyis voltaképpen hitetlen ember nincs, a különbség ott van, hogy ki miben hisz. Tehát a hitközömbösség erkölcstelen elvet vall, mely szerint mindegy, hogy miben hiszünk. Nem könnyít ezen az sem, ha ez a „mindegy“ csupán „a formákra“ vonatkozik.

Azután meg amit ezek a jó emberek „forma“ szóval jeleznek, az lényegében ti is meríti mind a két fél totalitását: a protestantizmust, mint protestantizmust, a katolicizmust, mint katolicizmust. Vagyis oda jutunk, ahol megakadtak elődeink: egymás kiüresítéséhez.

Végezetül (épp az előbbieknél alapján) mind a két fél vallja magáról, hogy neki bizonyos értelemben „türelmetlennek“ kell lennie a másik vallással szemben. Ha egyik fél sem hinne abban, hogy az üdvereje az

igazi, akkor érthetetlen lenne minden ragaszkodás a tanokhoz, a hitelvekhez. Vagyis: dogmatikailag kikezdetlen ez az út.

Maradt tehát a megoldás számára a másik: a magyar lelki egység útja.

Mit jelent tehát a magyar lelki egység? Tagadhatatlan, hogy mind a két fél rendelkezik olyan általános etikai, vallás-erkölcsi sőt dogmatikus alapokkal, melyek mindegyikünkénél egyezők. Az is tagadhatatlan, hogy vannak olyan magyar problémák, melyek megoldása ezeknek a közös alapoknak igénybevételével is megtörténhetik. A magyar lelki egység ezek szerint tehát annyit jelent, hogy ezeket a magyar problémákat a rendelkezésre álló közös alapok segítségével a teljes egyetértés szellemében igyekezzünk megoldani.

Mert biztos az, hogy mind a két fél látja a bajokat és mind a két fél jószándékkal akar a bajokon segíteni. Arról van tehát szó, hogy ahol a dolgok természete megengedi, dolgozzunk együtt a magyar ügyön. Nyomorúságunk kell, hogy eggyé kovácsoljon bennünket. Ez a nyomorúság nem mindig jelentkezik dögvész, háború, idegen elnyomatás alakjában, hanem gyakran, sőt rendszerint nyomortelep kunyhóiban, elhagyott, „istenhátameggettí“ falvak elhagyatottságában, munkás népünk kihasználásában, védtelenségében, népi kultúránk ványadtságában bújik meg alattomosan. És ott erjed, erjeszt és bomlaszt. És teszi tönkre a magyar társadalmat és népet. Ezeknek a bajoknak felismerésében és közös erővel való kiküszöbölésében kell nekünk a szeretet törvényét a legnagyobb mértékben alkalmazni.

A „felekezeti béktelenségben.. nem az a baj, hogy mindegyik fél lelki világában hatalmas öntudatosulás folyamata állott be és tart még napjainkban is. Adja Isten, hogy minél tovább tartson és minél komolyabb' legyen. Mert „annál közelebb jutunk egymáshoz, minél hivebbek leszünk önmagunkhoz.“ Az a baj, hogy ez az öntudatosulási folyamat nem maradt meg természetes medrében, hanem tilos területekre áradt ki, ami nincs hasznára ennek a lelki öregbülésnek.

Előre érzem, hogy lesznek, akik ennek a tervnek eleve élébe vágnak. Egyiknek azért nem tetszik, mert hitközönyt lát benne, vagy biztos utat feléje. A másíknak azért nem tetszik, mert álom-képnek tűnik fel s fantáziaszüleménynek. Minderre csak egyet tudok mondani: volt, tehát lehet!

Volt ahol a megszállók kényszerítették összefogásra a magyarságot. És nem következett hitközöny és nem maradt álomkép, hanem igenis a magyar érdekek hatásos működésének bizonyult. És azt — úgy gondolom — senki sem állítja, hogy a magyart csak ilyen kemény ostorok tudják egybe terelni. Vagyunk annyira érzékeny lelkűek, hogy reagálunk kisebb, de nem kevésbbé veszedelmes bajokra.

Mind a két részen látják azt, hogy a magyar polgári házasság törvénye hová vezet. Az elnéptelenedés ellen a legjobb hatószér az, ha ez ellen az állapot ellen közös erővel fogunk össze azokkal az eszközökkel, amelyek kinek-kinek rendelkezésére állanak. Látja mindenki a szociális helyzet komolyságát. Miért nem vetjük össze vállainkat, hogy segítsünk a magyar testvéren?

Ez csak két kiragadott példa a számtalan eshetőség közül. S amint pl. tudomásom szerint a KALOT előszérattal nyújt kezét a protestáns testvéreknek, úgy a magyar népi kultúra feltámasztásában és a haladottabb formákkal való szerencsés egyesítésében is nyújthatnánk egymásnak baráti kezét. A lényeg mindig egy marad: mindegyikünk híven saját hitvallásához, felhasználva a közös alapokat az Isten adta magyarságunk testvéri szeretetében közösen igyekezzünk megoldani a magyar sorskérdéseket, így munkálhatjuk a közös magyar jövőt.

Ez a nagy magyar lelki egység ahogy lelkemben él, mint vágyálom. Hogy magyar és magyar között ne legyen ellenségeskedés azért, mert az

egyik katolikus, a másik Kálvin követője. Marakodásunk közben arat a sátán: a magyar jövőt viszi el tőlünk, értékeinket tarolja le. Hanem legyen közöttünk egyetértés, közös munka szelleme a magyarságunk érdekében s ez feledtesse velünk, mind a két féllel a történelmi rossz emlékeket. A négy-száz év óta élesen elkülönült történelmi öntudatunkat cseréljük fel az ősbibb, keresztényibb, dicsőbb ezeréves öntudattal. Hitünkhöz híven a közös alapokon, ezeket jóakarattal messzemenőleg kihasználva dolgozzunk magyarságunk jövőjén. Legyünk egyek, mert magyarok vagyunk s mert úgysis annyi ellenség üt-*ver* bennünket kívülről, legalább belülről legyünk egységesek.

Mikor bennem ezek a gondolatok először öntudatosultak, akkor éppen a nagy Hidépitőnek, Széchenyinek emlékéért ünnepeltük. Akkor rögtön gondoltam arra, hogy az ő égisze alatt kellene egy ilyesfajta bizottságot megszervezni. Nem lényeges, hogy minek nevezzük, milyen legyen a szervezete: ne vesszünk el a lényegtelen formák között s különösen már itt ne kapjunk hajba. A bizottság mindkét tábor embereiből állana, s keresné a közösen megoldandó problémákat. Ez a szervezet azután gondostkodnék arról kellő propagandával és ráhatással, hogy mind a két fél erői közös akarattal menjenek a közös küzdelembe. Ez is lehet, mert volt. Milyen símán ment pl. a Szent István évben a törvény keresztülvitele? Mert volt jóakarát s a közös munkához elengedhetetlen önmegtágadás. A kulisszatitkokról a nagy közönség nem is tudott semmit. A viták zárt ajtók mögött zajlottak le. A társadalom csak egy-egy forduló eredményéről vett tudomást s lassan hozzászokott ahhoz, sőt már várta, a Szent István-törvényt. Ez lenne a szerepe ennek a szervezetnek is. Zárt ajtók mögött elintézni minden elvi nehézséget s csak a kedvező eredményeket hozni napvilágra, hangolva a társadalmat. Így lassacskán a folytonos ellentéteket el lehetne simítani. A közönség, mely hozzá volt szokva az állandó torzsalkodáshoz, lassan, hosszú nevelői munka árán hozzászoknék ahhoz is, hogy mindent el lehet intézni becsülettel, békességben, az igazi szeretet alapján.

Hangulatilag így összeédesedve azután eljuthatunk odáig, hogy egyszer leülhessünk megoldani az igazi problémát. S akik, ha sikerül ezt a szervezetet felállítani, ebben résztvesznek jegyezzék meg, hogy minél hívebbek vagyunk önmagunkhoz, annál közelebb jutunk egymáshoz. A siker biztos, ha minden erőnket megfeszítve törekedünk önzetlen krisztusi szeretettel, mely egyedül képesít arra, hogy egymásban megbecsüljük igazán, becsülettel — a magyart.

Ez a nagy magyar lelki egység.

LAKOS ENDRE